

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34 (091)

Іван Терлюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>

ivan.y.terlyuk@lpnu.ua

“ІСТОРІЯ РУСІВ”: ПАМ’ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОГЕНЕЗУ Й ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.007>

© Терлюк І., 2023

Анотація. Розглянуто “Історію Русів” як пам’ятку української політико-правової думки. Проводиться думка про неї як про знакове явище з погляду українських націогенезу й державно-правової традиції. Висловлено власне розуміння використовуваної термінології.

Наголошено, що на зламі XVIII – початку XIX ст. в російсько-імперських політико-правових реаліях український націогенез як ідея національної державності розвивався загалом у руслі двох тенденцій – необхідності збереження козацької державно-правової традиції й потреби врахування нових суспільно-політичних реалій. Підкреслено, що першу тенденцію в “Історії Русів” засвідчено у найголовніших положеннях її політичних і правових ідей. Установлено, що всі вони побудовані на підвалинах стрижневої засади козацької державно-правової традиції – вольностей – відібраних прав, які жили в історичній пам’яті народу й будили волелюбні думки та прагнення українців. Мотивовано, що “Історія Русів”, попри оспівування козаччини, не була позбавлена віянь нового модерного періоду. Як приклад наводиться використання автором праці відповідної термінології.

Аргументовано, що “Історія Русів” виразно засвідчувала тенденцію на потребу врахування нових суспільно-політичних реалій, що склалися на українських землях Російської імперії. Акцентовано, що найповніше вона виявляла себе у просторі концепції України як Малоросії. Встановлено, що вказана концепція в тогочасній російській Україні вже утвердилася як особлива форма історичної і політичної свідомості й творила особливу ідентичність. Доведено, що яскравим виявом цієї тенденції було явище т. зв. подвійної лояльності.

У підсумок наголошено, що “Історія Русів” у багатьох сенсах – перехідний документ. Запропоновано вважати її працею, в якій чи не вперше, нехай опосередковано, відображена одна з негативних рис української ментальності – надмірна схильність до компромісу й конформізм. Відзначено, що це явище супроводжувало українців фактично від часу утвердження в Україні обох імперій з останньої чверті XVIII ст., а пізніше і в радянський час до кінця XX ст. і чи не до сьогодні. Висловлено переконання, що подвійна лояльність та ідентичність характерні для будь-якої імперії (авторитарної держави), а відтак були вимушеними рисами суспільних умов для українців, зокрема, в обох імперіях так само, як і в пізнішій – радянській.

Ключові слова: “Історія Русів”, український націогенез, українська національна державно-правова традиція, українська політико-правова думка, Малоросія, конформізм.

Постановка проблеми. Процес розбудови української державності впродовж історичного буття однойменного народу супроводжувався різного роду підходами, концепціями та ідеями. Лише незначній частці з них судилося бути реалізованими, а решта згодом акумулювалися в поняття “політико-правової думки”. Політичні та правові теорії й вчення вітчизняних мислителів мали на меті сприяти розв’язанню злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку нашого народу державно-правових та соціально-політичних проблем. Звичайно, сучасники їх мають оцінювати, враховуючи тогочасні історико-політичні умови. Та, в будь-якому разі, політико-правові концепції облаштування держави й суспільства як, власне, й самі пам’ятки історії української політико-правової думки, прямо чи опосередковано, проте завжди впливали на національне державотворення, формували його традиції. А окремі з них, як написана понад дві сотні років тому “Історія Русів”, стали знаковими для українського народу – його самоідентифікації через історію й, загалом, у відкритті українцями себе саме як українців.

Аналіз дослідження проблеми. Як очевидний факт констатуємо об’ємну історіографію з тих чи інших аспектів “Історії Русів”. Численні праці, що присвячені цій пам’ятці, належать не одному поколінню науковців – історикам, філософам, політологам, правникам: О. Апанович, І. Борщаку, Л. Винару, В. Горському, М. Грушевському, Я. Дашкевичу, С. Єфремову, М. Кашубі, З. Когути, І. Лисяку-Рудницькому, М. Максимовичу, О. Оглоблину, С. Плохю, О. Прицаку, О. Салтовському, В. Смолію, В. Степанкову, З. Хижняк, В. Шевчуку, Н. Яковенко та багатьом іншим. Однак виклики сучасного етапу державотворення потребують досліджень історії українських держави і права та політико-правової думки з нових методологічних позицій. Зокрема, спонукають до погляду на зазначену у заголовку проблему з позиції основних засад націогенезу й державно-правової традиції українського народу.

Мета статті – привернути увагу до “Історії Русів” як до пам’ятки політико-правової спадщини українського народу; проаналізувати найголовніші положення сформульованих у пам’ятці політичних та правових ідей в контексті українських націогенезу й державно-правової традиції; виявити основні тенденції розвитку українських націогенезу й державно-правової традиції в російсько-імперських політико-правових реаліях на зламі XVIII – початку XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Методологічно важливо на першому етапі цього дослідження визначитися із термінологією, зокрема, висловити власне розуміння використаних у заголовку термінів “українських націогенезу та державно-правової традиції”.

Ми виходимо з того, що *націогенез* або процес формування нації, є *багатоаспектним історичним процесом еволюції народу (етносу), який*, на відміну від етногенезу, *тісно*

пов’язаний з його політичним самоусвідомленням (тут і далі підкреслення наше. – І. Т.) як нації, себто спільноти, об’єднаної на основі спільних громадянських (національно-громадянських) цінностей та інтересів. Основними інструментами творення єдності народу за націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та, головню, певна ідея (т. зв. національна ідея), що об’єднує суспільство навколо розв’язання злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, таким способом перетворюючи народ у націю (у зазначеному вище розумінні).

Вважаємо, що початок націогенезу українського народу припадає на період “історичного зламу” останньої третини XVI – першої половини XVII ст. Тоді в умовах новопосталої Речі Посполитої відбулася різка зміна соціального й правового становища руської (української) спільноти через втрату попередніх звичасво-правових вольностей. Надалі константа вольностей (козацькі вольності) консолідувала українське суспільство, стала загальною цінністю для усіх соціальних верств українського народу доби раннього Нового часу. Переконані, що саме константа вольностей заклала стрижневий напрям еволюції українського націогенезу – своєрідного розуміння національної ідеї (“воля”, “свобода”, “демократія”) у межах різних етапів розвитку української державності. Вона ж лежить в основі **української національної державно-правової традиції – творених українцями впродовж тривалого процесу націогенезу й сумісними з їх внутрішнім світом сукупності основних якостей культурно-історичної, соціальної й інтелектуальної традицій**. А тезу “сумісності внутрішньому світу” розуміємо як узалежнення українського націогенезу константами спільних для усіх соціальних верств природньо-правових ментальних цінностей (спільних для людства загалом, але в їх “українській” інтерпретації). Саме вони стали неусвідомленою матрицею національного державотворення: сприяли виробленню комплексу політико-правових ідей української державності, склали підґрунтя для розуміння національної ідеї й позначили потенційний вектор розвитку державності українців [Докл. див.: 1, с. 28–83].

У контексті вищезазначеного можемо ствердити, що тодішня правова інкорпорація земель колишньої Гетьманщини впродовж другої половини XVIII ст. аж ніяк не припинила український націогенез й не означала відмову українців від козацької державно-правової традиції, передовсім її сутнісних цінностей – вольностей. А ргіогі до такого висновку спонукає навіть поверховий огляд перебігу тодішньої вітчизняної соціальної історії (протести проти інкорпораційної української політики Російської держави, як-то повстання пікінерів 1769–1770 рр., що виникало як протест колишніх козаків проти злиття їх із загальною масою російських військ з головною вимогою повернення їм козацьких прав і статусу козацтва; повстанський рух під проводом Семена Гаркуші 1770-х рр. або хрестоматійно відоме повстання в с. Турбаях) чи таке ж ознайомлення зі змістом тогочасної історії української політико-правової думки (І. Котляревський, В. Капніст, Я. Козельський, Г. Сковорода). Водночас нові суспільно-політичні умови, що постали в підросійській Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст., змінили саму форму її потенційної реалізації – завершується етап розвитку української державної ідеї як ідеї побудови держави “козацької” нації. Натомість утверджується концепція Малоросії як особливої форми історичної та політичної свідомості українського народу. Вона й стала визначати процеси українського націогенезу.

Нам уже доводилося писати, що тогочасний погляд на Україну як Малоросію мав свої особливості. З одного боку, це виявлялося в апології нащадками козацької старшини козацької історії Малоросії (у сенсі “Малоросійський край”) як національної історії, політичній лояльності до Малоросії та її особливих конституційних й адміністративних прав. А з другого – в особливій прихильності до імперії: тобто одночасно українська шляхта назагал була переконана, що Малоросія пов’язана з більшою Російською державою, власне, імперією, через спільного царя [Докл. див.: 2, с. 141–146].

На думку авторитетного дослідника З. Когута, таке визначення відмінностей між Україною та Росією для української шляхти допускало можливість збереження політичного і соціального устрою Малоросії, підкріпляло лояльність до російського царя та імперії, а за бажанням, також

давало можливості для задіяння в імперській структурі, себто можливості брати участь в громадському та політичному житті імперії [Докл. див.: 3].

Взірцем апології козацької історії Малоросії як національної є “Історія Русів”, історико-політичний трактат, який небезпідставно вважають маніфестом українського патріотизму (О. Оглоблин) та народною історичною думою (М. Максимович). Схиляємося до думки тих сучасних вчених, які переконані, що за своєю суттю “Історія Русів” є переважно політичним трактатом, вершиною тогочасної національно-політичної думки, яка втілена в історичну форму. До того ж авторські думки й погляди у творі нерідко подаються, з огляду на цензурні умови, у непрямій формі – шляхом приписування їх різним історичним діячам (у текстах вигаданих промов, листів, тощо) [Див.: 4, с. 640–648].

Досі до кінця не розв’язана проблема часу написання “Історії Русів” (діапазон поглядів щодо цього коливається: від кінця 60-х рр. XVIII ст., за Д. Дорошенком, і до першої чверті XIX ст., за І. Борщакком) та її авторства, яке приписують понад десятку більше чи менше відомим особам. Чи не остання версія, що висловлена С. Плохієм, з нашого погляду, обґрунтовано засвідчує авторство твору Степану Шираю, нащадку козацької старшини Стародубського полку Гетьманщини (м. Стародуб – нині у Брянській області РФ), відставному генерал-майору і предводителю чернігівського дворянства, а часом його написання – 1818 рік [5, с. 223–224]. Такий висновок С. Плохія підтвердив версію О. Прицака з початку 1990-х рр. про те, що “Історія Русів” не могла бути написаною раніше Віденського конгресу, бо “там є ціла маса термінів, які виступають і стають відомими в Російській імперії тільки після 1815 року” [6, с. 177–192].

Жанр і зміст твору всебічно проаналізовані вітчизняними та зарубіжними дослідниками [Див.: 7, с. 5–28], а відтак означимо лише найголовніші положення сформульованих у ньому політичних та правових ідей, взявши за основу працю В. Смолія та В. Степанкова [8, с. 306–314].

Перше. Автор вкладеними в уста гетьмана І. Мазепи словами звинувачує російський царат у крадіжці ймення русів: “Відомо ж бо, що колись були ми те, що тепер московці: уряд, первинність і сама назва Русь од нас до них перейшло” [Цит. тут і далі за: 9, с. 259], і таким способом проводить думку про те, що **початок державності українського народу сягає давньокіївської Русі, започатковується створеною ним, а не сусіднім російським народом**. Відтак, трактуючи Україну прямою спадкоємницею Київської держави, в українцях автор убачає окремий від росіян народ.

Друге. С. Ширай, як найбільш ймовірний автор трактату, виступає категорично проти того, щоби **протиставляти поняття т. зв. “Стародавньої Русі” чи сучасної йому “Малоросії” та “України”, яка нібито ніяк не пов’язана з давньокіївською Руссю**, на що звернув увагу історик В. Шевчук [7, с. 21].

У трактаті козацька Україна, “по обох сторонах річки Дніпра” від Дикого Поля подається як невіддільна частка “України Малоросійської власної, предковічної отчизни нашої” від київського князя Володимира [9, с. 214]. Водночас С. Плохій помітив, що автор трактату непохитно старається сторонитися самого поняття “Україна”, мислячи про нього, як про “польську інтригу”. Замість нього вживає термін “Мала Росія”, запроваджує термін “руси” та виводить як один-єдиний наратив трояке явище – історію “русів”, а також історію козацького стану й малоросійського дворянства [5, с. 172–194].

Третє. Відзначаючи **окремність історії українського народу від історичного розвитку московського**, а також **польського і литовського народів, автор не проводить подібного розмежування з білоруським**. Такий посил назагал відповідає досить поширеному тоді розумінню поняття “руський народ”, що включало українців спільно з білорусами. В. Смолій та В. Степанков як приклад наводять універсал Б. Хмельницького до українського народу (травень 1648 р.), в якому наголошувалося, що поляки “підкорили істинні і прадавніх часів землі і провінції Сарматські, або Козацькі, наші, Руські, од Подоля, Волині і Волох посполу і аж до самого Вільня і Смоленська, довгі і обширні свої імуції, а саме: землю Київську, Галицьку, Львівську, Холмську, Белзьку, Подільську, Волинську, Перемишльську, Мстиславську, Вітебську, Полоцьку” [8, с. 308].

Четверте. У творі **вперше в українській історичній літературі виразно сформульована ідея, що незалежна національна держава для будь-якого народу – найбільша цінність.** Для автора природа боротьби русів – народних мас України – від кінця XVI і до початку XVIII ст. полягала у пориваннях створення незалежної національної держави. Не випадково думка про законність виступу проти польського панування вкладається у промову Б. Хмельницького, якою гетьман звертається до реєстрових козаків навесні 1648 р.: *“Ми підняли зброю не задля користолюбства якого або порожнього марнославства, а єдино на оборону вітчизни нашої, життя нашого і життя дітей наших, а так само й ваших! Всі народи, що живуть на світі, завжди боронили і боронитимуть вічно життя своє, свободу і власність; і навіть найнижчі на землі тварини, які суть звірина, худоба і птаство, боронять становище своє, гнізда свої і немовлят своїх до знемоги”* [9, с. 104]. Тут же висловлюється вкрай важливе положення про святий обов’язок українців усіляко захищати свою Вітчизну: *“...більше всіх присяг ви зобов’язані своїй вітчизні – самою природою; і вірі святій, символом її, що ви його сповідаєте. Про це змагайтесь і за це обстоюйте...”* [9, с. 105].

П’яте. Не раз **підкреслюється добровільність та рівноправність українсько-московського договору 1654 р.** Автор переконує, начебто московський цар в листі до Б. Хмельницького наголошував: *“...угоди про те і статуту суть права старі Малоросійські і Козацькі, котрі ми за ними укріпимо і підпишем за себе і наслідків наших, і не будуть вони порушувати вічно”* [9, с. 164]. Далі автор подавав своє бачення сутності Московсько-Переяславського договору. Стверджував, що московські послі погодилися зі всім змістом розроблених у Переяславі статей, підтвердивши *“присягою своєю від особи Царя і Царства Московського”* [9, с. 166] про вічне й непорушне пошанування укладеного договору. Наголошував, що статті передбачали залишення України *“на всіх колишніх угодах і пактах, укладених з Польщею і Литвою (...)”*, за якими користувалася *“(...) всіма перевагами і свободами вічно і без жодної одміни”* [9, с. 167]. З цього проступав висновок про те, що Українська держава за т. зв. Переяславськими статтями не увійшла до складу Росії як її складова, а створювала з нею військово-політичний союз на зразок конфедерації. Разом з тим, на інших сторінках трактату автор використовує термін *“протекція”* [9, с. 104, 135, 164].

Шосте. Автор **вперше переконливо розкриває антиукраїнський характер московської політики та виступає палким захисником збереження державної самостійності України,** демократичності й політичної форми правління, соціальних завоювань середини XVII ст. Однозначно негативну оцінку дає військово-каральним акціям в Україні 1708–1709 рр., здійсненим підрозділами О. Меншикова: *“Загони війська Царського, роз’їздаючи по ній, палили й грабували геть усі оселі без винятку і правом війни, майже нечуванім. Малоросія довго це куріла після полум’я, що її пожирало. Народ, [азнав] лиха безодню...”* [9, с. 262]. Проте щодо політичних переконань автора (та його оточення), то для нього вони полягали у примиренні сутнісно конфліктної лояльності, з одного боку, стосовно суверена, а з другого – стосовно нації. Згідно з усталеним у ранньоновочасній публіцистиці каноном щодо “добрих” та “поганих” гетьманів, автор свої думки вкладає у вуста П. Полуботка – *“він уособлює ідеального гетьмана, готового вмерти, захищаючи інтереси своєї нації, не зраджуючи принципу відданості правителів”* [5, с. 198–199].

Сьоме. У творі **республіканська форма правління протиставляється московському деспотизму.** Ілюстрацією цього є сцена начебто відмови Б. Хмельницького від можливості затвердити за своїм родом спадкове гетьманство на підставі того, що суперечитиме *“правам і звичаям народним, за якими вони керовані бути повинні вибраним з-поміж себе всіма урядниками і самим Гетьманом”* [9, с. 141].

Восьме. **Засуджується міжусобна боротьба еліти за владу,** яка для автора, послідовного поборника соборності козацької України, **одна з головних причин занепаду країни.** А виражаючи соборницькі уподобання, автор переконаний, що у складі козацької держави мають бути всі етнічні українські землі. На його думку, на заході вони обмежуються визначенням Б. Хмельницьким кордоном *“по Віслу, аж поки мова руська чутна”*, а на сході – Слобожанщиною. Він наголошує, що всі ці землі гетьман [Української держави] зобов’язаний об’єднати під своєю владою [10, с. 128–

130]. Політичним заповітом для нащадків звучить передсмертне застереження Б. Хмельницького з вимогою триматися завжди *одностайної згоди й братерської дружби, без яких не зможе встояти ні царство, ні суспільство* [9, с. 188].

Дев'яте. Цікаво, що на відміну від “шляхетської” концепції Г. Полетики часу Законодавчої комісії 1767–1768 рр., автор “Історії Русів” демонструє яскраву антишляхетську спрямованість і виступає як оборонець *власне* козацьких “прав і вольностей”. У його розумінні саме **природні козацькі “права і вольності” цілком тотожні правам усього українського народу** і відповідають глибинній сутності національної державності. Натомість його думка про шляхетський стан інакша. *“Шляхетство теє бувши завжди серед найперших чинів та посад в Малоросії і серед її військ, підводило під уряд її чимало мін підступами своїми, контактами та відвертими зрадами, задуманими на користь Польщі, а народові дало випити найгіркішу чашу запроданства і введенням його у підозру, недовір'я і в найбільш тиранські за те муки, урядом верховним по необачності над ним учинені, бо всім замішанням, неладові і побойцям в Малоросії, що після Хмельницького сталися, саме вони були причиною...”* [9, с. 113, 257–262].

Десяте. **В утвердженні незалежності Української держави**, що витворена в процесі Національної революції, автором **визнається роль геополітичного фактору**. Він упевнений, що передовсім несприятливе геополітичне становище штовхнуло Б. Хмельницького на пошук за кордонами України можливих союзників.

Нарешті, В. Смолій та В. Степанков зауважили, що автор “Історії Русів” **широко користує в творі новими для свого часу термінами й поняттями**. Зокрема, вперше в жанрі історико-публіцистичних творів для характеристики подій національно-визвольної боротьби середини XVII ст. застосовується термін “революція”, а також – “нація”, “національні вигоди і інтереси”, “патріот”, “антипатріот” тощо [8, с. 314].

Політико-правові ідеї “Історії Русів” у спеціальній літературі пояснюються неоднозначно.

Зокрема, В. Шевчук вважає, що авторові не йдеться про історичну закономірність чи достовірність, а навпаки, він свідомо міфологізує й намагається з українців (чи то, русів) випродукувати образ войовничого, історично активного народу. Відтак, за В. Шевчуком, в “Історії Русів” подається не так історичний, як художній образ України, що впливало із завдання автора (чи авторів): збудити приспалий героїчний дух нації на прикладах героїчних подвигів предків [4, с. 634].

Н. Яковенко переконана, що у творі отримала серйозне історіософське обґрунтування ідея державності. Власне саме ідея української державності, навіть попри те, що подавалася у дещо урізаному автономному вигляді, надавала твору опозиційного і навіть антиурядового характеру [11, с. 145–149].

О. Салтовський вважає, що в творі чітко простежується тяглість історії і неперервність державницької традиції українців, що обґрунтовує право на власну державність, на самостійне політико-державницьке існування [10, с. 213–216].

В. Смолій та В. Степанков мислять, що мають усі підстави стверджувати про те, що ключова ідея “Історії Русів” полягає у праві українців на власну державу – **не автономію, а незалежну соборну Українську державу** [8, с. 313].

Натомість С. Плохій взагалі відступає від переважаючого в історіографії підходу бачення “Історії Русів” в контексті “розбудови нації”, “національного відродження” і т. ін. Він обґрунтовано доводить, що у свідомості малоросійської еліти на початку XIX ст. цілком могли рівночасно співіснувати лояльність до імперії (власне, династії. – *I. T.*) та боротьба за права своєї нації (для ілюстрації: Полуботок помирає, захищаючи права своєї нації, але не повстає проти царя). А тому історик пропонує погляд на “Історію Русів” не як на зародження українського націоналізму чи маніфест російсько-української єдності, а лише як на спробу частини потомків козацької старшини домогтися для себе якомога вигідніших умов інкорпорації в імперію, що були рівні з правами російського дворянства [5, с. 10].

До слова, на тогочасну проблему подвійної лояльності та ідентичності, характерну для українців як для підросійської, так і для півдавстрійської України, звертають увагу й інші дослідники (Див., напр.: В. Венгерська [12, с. 17–27], В. Кравченко [13, с. 115–168] чи В. Пашук [14, с. 146–160]). Очевидно, треба погодитися у цьому питанні з І. Гиричем, який аргументовано стверджує, що подвійна лояльність та ідентичність були вимушеними рисами суспільних умов обох імперій [15, с. 18–22].

Звісно, боротьба за права своєї нації розумілася в ту епоху в тому вигляді, в якому тоді розумілися нація та права, себто як права, з одного боку, дворянської корпорації, а з другого, – як боротьба з конкуруючими дворянськими корпораціями за перевагу в імперії. Потомки козацької старшини, на противагу багатьом іншим народам імперської Росії, були упевнені, що вони не є завойованими підданцями, а – повноправними членами правлячої імперської нації. Навіть більше, як бачимо з “Історії Русів”, – становлять її найдавніший, автентичний та головний компонент. “Парадокс ... полягає в тому, що, змагаючись за статус імперської еліти, творці козацького міфу заклали фундамент становлення нової української нації; це вело до розхитування загально-російської ідентичності і врешті-решт закінчилося крахом імперії” [5, с. 10, 20, 22].

У підсумок на основі викладеного доходимо таких **висновків**.

По-перше, з останньої чверті XVIII ст., головню, унаслідок інкорпорації козацької Гетьманщини та поділів Речі Посполитої, більшість етнічних українських земель опиняється в складі Російської імперії. На зламі XVIII – початку XIX ст. в російсько-імперських політико-правових реаліях український націотенез як ідея національної державності розвивався у руслі загалом двох тенденцій. З одного боку, – необхідності збереження козацької державно-правової традиції. А з другого, – під впливом віянь нового модерного періоду й, зокрема, потреби врахування нових суспільно-політичних реалій.

По-друге, “Історія Русів” засвідчує першу тенденцію в найголовніших положеннях політичних і правових ідей, що містяться в ній. Усі вони побудовані на підвалинах стрижневої засади козацької державно-правової традиції – вольностей – відібраних прав, які жили в історичній пам’яті народу й будили волелюбні думки та прагнення українців. Так само “споконвічністю прав і вольностей” українського народу у пам’ятці зумовлюється образ волелюбної, нескореної України як держави, що ніколи ніким не була завойованою. До того ж цього не заперечує жоден з авторитетних сучасних учених-фахівців проблематики навіть попри неоднозначне потрактування політико-правової складової частини пам’ятки.

По-третє, “Історія Русів” попри оспівування козаччини не позбавлена віянь нового модерного періоду. Прикладом цього є, зокрема, використання автором праці відповідної термінології. З одного боку, у роботі вперше в жанрі історико-публіцистичних творів для характеристики подій національно-визвольної боротьби середини XVII ст. застосовується термін “революція”. Вживаються терміни – “нація”, “національні вигоди і інтереси”, “патріот”, “антипатріот”. А з другого – в цій праці в ужитку також термін “нація малоросійська”.

По-четверте, “Історія Русів” виразно засвідчує тенденцію потреби врахування нових суспільно-політичних реалій, що склалися на українських землях Російської імперії. Найповніше ця тенденція виявляла себе, зокрема, у просторі концепції України як Малоросії. Ба більше, остання в тогочасній російській Україні вже утвердилася як особлива форма історичної і політичної свідомості, що творила особливу ідентичність.

З одного боку, вона проявлялася в апології нащадками козацької старшини козацької історії Малоросії як національної історії, політичній лояльності до Малоросії та її особливих конституційних й адміністративних прав. А з другого, – полягала в особливій прихильності до імперії. Іншими словами, завзяте відстоювання ідеї вольностей, захист прав і привілеїв “козацької нації” у ній поєднувався зі збереженням лояльності до правлячої династії. Тобто українська шляхта одночасно була переконана, що Малоросія назагал була пов’язана з більшою Російською державою, і щиро працювала на імперію, аби загалом домогтися особисто для себе ширших преференцій.

Яскравим виявом цієї тенденції стало явище т. зв. подвійної лояльності. А ілюстрацією пов'язаності спадкової козацької еліти з російським імперським ядром і її віддаленості від власного народу стала, зокрема, мова написання твору – російська.

По-н'яте, “Історія Русів” у багатьох сенсах – перехідний документ, який демонструє ознаки національної державно-правової традиції, так би мовити, у міжчассі. Вважаємо її також працею, в якій чи не вперше, нехай опосередковано, однак виразно, відображена одна з негативних рис української ментальності – надмірна схильність до компромісу й загалом конформізм. Це явище супроводжувало нас фактично від часу утвердження в Україні обох імперій з останньої чверті XVIII ст., а потім і в радянський час до кінця XX ст. і чи не до сьогодні. Доводиться констатувати, що достеменно невідомий досі автор “Історії Русів”, здавалося б, знакового для української історії і свідомості твору, також був не з іншого тіста...

До слова, тогочасна проблема подвійної лояльності та ідентичності була характерна для українців не тільки російської, але й австрійської України (1-й греко-католицький митрополит Антоній Ангелович чи один з провісників національного відродження в Галичині Іван Могильницький). Очевидно треба визнати, що подвійна лояльність та ідентичність характерні для будь-якої імперії (авторитарної держави), а відтак були вимушеними рисами суспільних умов, зокрема, для українців, в обох імперіях “довгого XIX ст.” так само, як і в пізнішій – радянській.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Терлюк І. (2022). **Українська державність: формування національної державно-правової традиції. Друга половина XVI – початок XX ст.** [Монографія]. Львів : ТзОВ “Галицька видавнича спілка”, 480 с.
2. Терлюк І. Я. (2014). **Формування і розвиток у вітчизняній політико-правовій думці концепції України як Малоросії (до витоків російських імперських ідеологем).** *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Збірник наукових праць. № 782. Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, С. 141–146.
3. Когут З. (1996). **Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830.** К.: Основи, 317 с.
4. Шевчук В. О. (2005). **Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко.** К.: Либідь, 728 с.
5. Плохій С. (2013). **Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій /** авториз. пер. з англ. М. Климчука. К.: Laurus, 440 с.
6. Прицак О. (1993). **Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною.** *Український археографічний щорічник*. Київ, Вип. 2. С. 177–192.
7. Шевчук В. (1991). **Нерозгадані таємниці “Історії Русів”.** *Історія Русів / Пер. І. Драча.* К.: Рад. письменник, С. 5–28.
8. Смолій В. А., Степанков В. С. (1997). **Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації.** К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 368 с.
9. **Історія Русів** (1991) / Пер. І. Драча; вступна стаття В. Шевчука. К.: Рад. письменник, 318 с.
10. Салтовський О. (2002). **Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX століття).** К.: Вид. ПАРАПАН, 396 с.
11. Яковенко Н. (1997). **Гетьманська Україна під колесами просвітницьких ідеалів.** *Сучасність.* № 9. С. 145–149.
12. Венгерська В. (2011). **Інтелектуали в XIX ст.: феномен множинних лояльностей.** *Інтелегенція і влада.* Серія : Історія. Вип. 21. С. 17–27.
13. Кравченко В. (2020). **Провінційні пошуки колективної ідентичності: випадок у Слобідській Україні.** *Імперські ідентичності в українській історії XVIII – першої половини XIX ст. /* Колективна монографія за ред. В. Ададунова і В. Склокіна. Львів: Вид-во УКУ, С. 115–168.

“Історія Русів”: пам’ятка української політико-правової думки в контексті націотенезу...

14. Пашук В. (2016). **Через просвіту до модерної нації: товариство “Просвіта” та польські просвітні організації Галичини. Проект “Україна”. Австрійська Галичина / авт.-упоряд. М. Р. Литвин.** Харків: Фоліо, С. 146–160.

15. Гирич І. (2011). **Концептуальні проблеми історії України.** Тернопіль: Навчальна книга “Богдан”, 224 с.

REFERENCES

1. Terlyuk I. (2022). **Ukrayinska derzhavnist: formuvannya nacionalnoyi derzhavno-pravovoyi tradyciyi. Druga polovina XVI – pochatok XX st.** [Monografiya]. Lviv : TzOV “Galicka vidavnicna spilka”, 480 p.

2. Terlyuk I. Ya. (2014). **Formuvannya i rozvitok u vitchiznyanij politiko-pravovij dumci koncepciyi Ukrayini yak Malorosiyi (do vitokiv rosijskih imperskih ideologem).** *Visnik Nacionalnogo universitetu “Lvivska politehnika”*. Zbirknik naukovih prac. No 782. Yuridichni nauki. Lviv : Vidavnistvo Lvivskoyi politehniki, P. 141–146.

3. Kogut 3. (1996). **Rosijskij centralizm i ukrayinska avtonomiya. Likvidaciya Getmanshini 1760 1830.** К.: Osnovi, 317 p.

4. Shevchuk V. O. (2005). **Muza Roksolanska: Ukrayinska literatura XVI–XVIII stolit: U 2 kn. Kniga druga: Rozvinene baroko. Piznye baroko.** К.: Libid, 728 p.

5. Plohij S. (2013). **Kozackij mif. Istoriya ta nacyetvorennya v epohu imperij / avtoriz. per. z angl.** М. Klimchuka. К.: Laurus, 440 s.

6. Pricak O. (1993). **She raz pro soyuz Bogdana Hmelnickogo z Turechchinyu. Ukrayinskij arheografichnij shorichnik.** Kiyiv, Vip. 2. P. 177–192.

7. Shevchuk V. (1991). **Nerozgdani tayemnici “Istoriyi Rusiv”.** *Istoriya Rusiv / Per. I. Dracha.* К.: Rad. pismennik, P. 5–28.

8. Smolij V. A., Stepankov V. S. (1997). **Ukrayinska derzhavna ideya XVII–XVIII stolit: problemi formuvannya, evolyuciyi, realizaciyi.** К.: Vidavnicnij dim “Alternativi”, 368 p.

9. **Istoriya Rusiv** (1991) / Per. I. Dracha; vstupna stattiya V. Shevchuka. К.: Rad. pismennik, 318 p.

10. Saltovskij O. (2002). **Koncepciyi ukrayinskoyi derzhavnosti v istoriyi vitchiznyanoyi politichnoyi dumki (vid vitokiv do pochatku XX stolittya).** К.: Vid. PARAPAN, 396 p.

11. Yakovenko N. (1997). **Getmanska Ukrayina pid kolesami prosvitnickih idealiv.** *Suchasnist.* № 9. P. 145–149.

12. Vengerska V. (2011). **Intelektuali v XIX st.: fenomen mnozhinnih loyálnostej.** *Inteligenciya i vlada.* Seriya : Istoriya. Vip. 21. P. 17–27.

13. Kravchenko V. (2020). **Provincijni poshuki kolektivnoyi identichnosti: vipadok u Slobidskij Ukrayini. Imperski identichnosti v ukrayinskij istoriyi XVIII – pershoji polovini XIX st. / Kolektivna monografiya za red. V. Adadurova i V. Sklokina.** Lviv: Vid-vo UKU, P. 115–168.

14. Pashuk V. (2016). **Cherez prosvitu do modernoyi nacyi: tovaristvo “Prosvita” ta polski prosvitni organizaciyi Galichini. Projekt “Ukrayina”. Avstrijska Galichina / avt.-uporyad. М. Р. Litvin.** Harkiv: Folio, P. 146–160.

15. Gyrych I. (2011). **Konceptualni problemi istoriyi Ukrayini.** Ternopil: Navchalna kniga “Bogdan”, 224 p.

Дата надходження: 19.04.2023 р.

**“THE HISTORY OF THE RUSSIANS”: A MEMORY OF UKRAINIAN POLITICAL
AND LEGAL THOUGHT IN THE CONTEXT OF NATIONAL GENESIS
AND STATE-LEGAL TRADITION OF UKRAINIANS**

Abstract. The “History of the Rus” was considered as a monument of Ukrainian political and legal thought. It is discussed as a significant phenomenon from the point of view of Ukrainian national genesis and state-legal tradition. The own understanding of the used terminology is expressed.

It is emphasized that at the turn of the 18th century and the beginning of the 19th century, in the Russian-imperial political and legal realities, Ukrainian natiogenesis as the idea of national statehood developed in general along two trends: the need to preserve the Cossack state-legal tradition and the need to take into account new social and political realities. It is emphasized that the first trend in the “History of the Rus” is evidenced in the most important provisions of its political and legal ideas. It was established that all of them were built on the foundations of the core foundation of the Cossack state-legal tradition of the freedoms of the selected rights, which lived in the historical memory of the people and awakened freedom-loving thoughts and aspirations of Ukrainians. It is motivated by the fact that “History of the Rus” despite glorifying the Cossacks, was not devoid of the trends of the new modern period. As an example, the author’s use of appropriate terminology is given.

It is argued that the “History of the Rus” clearly testified to the tendency to take into account the new social and political realities that developed in the Ukrainian lands of the Russian Empire. It is emphasized that it manifested itself most fully in the space of the concept of Ukraine as Little Russia. It was established that the specified concept had already established itself in the then Russian Ukraine as a special form of historical and political consciousness and created a special identity. It has been proven that a vivid manifestation of this tendency was the phenomenon of the so-called dual loyalty.

In conclusion, it was emphasized that “History of the Rus” is in many ways a transitional document. It is proposed to consider it as a work in which one of the negative features of the Ukrainian mentality – an excessive tendency to compromise and conformism – is reflected, albeit indirectly, for the first time. It was noted that this phenomenon accompanied Ukrainians actually since the establishment of both empires in Ukraine in the last quarter of the 18th century, and then during the Soviet era until the end of the 20th century, and not until today. The belief is expressed that dual loyalty and identity are characteristic of any empire (authoritarian state), and therefore were forced features of social conditions for Ukrainians, in particular, in both empires as well as in the later Soviet one.

Key words: “History of the Rus”; Ukrainian natiogenesis; Ukrainian national state-legal tradition; Ukrainian political-legal thought; Little Russia; conformism.